

چاه آنا: از چاه‌های کمتر شناخته شده مدینه

چاه آنا در منطقه عوالی مدینه، در پایین حره بنی قریظه^۱، واقع شده، و به بنی قریظه تعلق داشته است. احتمالاً موقعیت جغرافیایی این چاه در محل مسجد بنی قریظه بوده است.^۲ اما تاریخ حفر و حفرکننده آن، نامشخص است. عبارت‌های مختلفی مانند آنا، آنا یا آنا با الف کوتاه و بلند، به صورت مشدد یا غیر مشدد از واژه آنا ضبط کرده‌اند.^۳ برخی صورت آبا، انی و ابی را هم آورده‌اند؛ از جمله یاقوت حموی (م. ۶۲۶ق.) در ترجیح شکل آبا، وجود چند رود و چشمه همنام در کوفه و جاهای دیگر را مورد استناد قرار داده است.^۴ بجاوی هم صورت آبا را قول اصلی و آنا را به قولی ناشناخته نسبت داده است.^۵ برخی از نحویان بر آنند که این واژه را باید به صورت آئی بخوانند.^۶

اخبار المدینه: محمد بن الحسن ابن زباله (م. ۱۹۹ق.)، به کوشش صلاح عبدالعزیز زین سلامه، مدینه، مرکز بحوث و دراسات المدینه، ۱۴۲۴ق؛ تاریخ المدینه المنوره (اخبار المدینه النبویه): عمر بن شیبہ النمیری (م. ۲۶۲ق.)، به کوشش فهیم محمد شلتوت، قم، دار الفکر، ۱۳۶۸ش؛ تاریخ مدینه دمشق: علی بن الحسن بن عساکر (م. ۵۷۱ق.)، به کوشش علی شیری، بیروت، دار الفکر، ۱۴۱۵ق؛ تهذیب الاحکام فی شرح المقنعة للشیخ المفید: محمد بن حسن الطوسی (۳۸۵-۴۶۰ق.)، به کوشش سید حسن موسوی خرسان و علی آخوندی، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵ش. و علی آخوندی، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵ش؛ عمدة الاخبار: احمد بن عبدالحمید، به کوشش الانصاری، ناشر سید اسعد طرابزونی؛ الکافی: محمد بن یعقوب کلینی (م. ۳۲۹ق.)، به کوشش علی‌اکبر غفاری، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۷۵ش؛ المعالم الاثیره: محمد محمد حسن شراب، بیروت، دار القلم، ۱۴۱۱ق؛ المغازی: محمد بن عمر الواقدی (م. ۲۰۷ق.)، به کوشش مارسدن جونز، بیروت، مؤسسة الاعلمی، ۱۴۰۹ق؛ من لایحضره الفقیه: محمد بن علی بن بابویه (شیخ صدوق) (۳۱۱-۳۸۱ق.)، تحقیق و تصحیح علی‌اکبر غفاری، قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ دوم، ۱۴۰۴ق؛ موسوعة مرآة الحرمین الشریفین: ایوب صبری باشا (م. ۱۲۹۰ق.)، القاهرة، دار الآفاق العربیه، ۱۴۲۴ق؛ وفاء الوفاء باخبار دارالمصطفی: علی بن عبدالله السمهودی (م. ۹۱۱ق.)، به کوشش محمد محیی‌الدین عبدالحمید، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۲۰۰۶م.

سید علی خیرخواه علوی

۱. السیرة النبویه، ج ۲، ص ۲۳۴؛ معجم البلدان، ج ۱، ص ۲۹۸-۲۹۹؛ معالم الاثیره، ص ۲۳.
 ۲. تاریخ معالم المدینه، ص ۲۷۷.
 ۳. سبل الهدی، ج ۷، ص ۲۲۲؛ وفاء الوفاء، ج ۳، ص ۱۲۴؛ معالم الاثیره، ص ۳۳.
 ۴. معجم البلدان، ج ۱، ص ۵۹.
 ۵. مراصد الاطلاع، ج ۱، ص ۷.
 ۶. السیرة النبویه، ج ۲، ص ۲۳۴-۲۳۵؛ معجم البلدان، ج ۱، ص ۲۹۸؛ موسوعة العتبات المقدسه، ج ۳، ص ۶۹.

بر اساس گزارش‌های منابع متعدد که عمدتاً از ابن اسحاق گرفته شده^۱، پیامبر اکرم ﷺ بعد از پایان غزوه خندق^۲، آماده مقابله با پیمان‌شکنان بنی قریظه شد^۳ و در سر چاه انا منزل کرد.^۴ حضرت فرمان داد خیمه‌گاهی سر چاه انا نصب کنند و در آن جا به استراحت پرداخت و از آب آن نوشید، وضو گرفت و در مصلابی مهیا شده، نماز خواند و مرکبش را بر درختی، در زمین متعلق به مریم بنت عثمان، بست.^۵ برخی اتراق پیامبر ﷺ بر سر چاه انا را برای پیوستن مردم به ایشان در این محاصره دانسته‌اند.^۶ گزارش‌های دیگر بیانگر این است که چاه انا و محل برپایی خیمه پیامبر ﷺ نزدیک قلعه‌ها و منازل بنی قریظه بوده و با توجه بیشتر، صدای افراد داخل قلعه شنیده می‌شده است.^۷ گفته شده بنی قریظه چاه‌های مختلفی داشته که یکی از آن‌ها چاه انا بوده است.^۸ در صورتی که

پاره‌ای از سیره‌نگاران، مانند ابن سیدالناس (م. ۷۳۴ق.)، هنگام سخن از محاصره بنی قریظه، تنها از خیمه زدن پیامبر ﷺ سر یکی از چاه‌های بنی قریظه، بدون نام بردن از چاه انا، یاد کرده‌اند.^۹

به هر روی، اطلاعات ما از چاه انا بسیار محدود است و تنها در رخداد محاصره بنی قریظه از آن نام برده‌اند و درباره وضع چاه، انهدام‌ها و بازسازی‌های احتمالی بعدی چیزی گزارش نشده است. همچنین برخی از معاصران، درباره موقعیت کنونی چاه، اظهار بی‌اطلاعی کرده و تنها احتمال داده‌اند که موقعیت چاه نزدیک مسجد بنی قریظه باشد.^{۱۰} برخی هم این احتمال را که چاه نام دیگری داشته و فراموش شده، بعید ندانسته‌اند.^{۱۱}

منابع

الاصابة فی تمییز الصحابه: ابن حجر العسقلانی (۷۷۳-۸۵۲ق.)، به کوشش علی محمد معوض و عادل احمد عبدالموجود، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۵ق؛ الامکنة و المیاه و الجبال و الآثار: نصر بن عبدالرحمن الاسکندری (م. ۵۶۱ق.)، ریاض، مرکز الملک فیصل للبحوث و الدراسات الاسلامیه، ۱۴۲۵ق؛ البدایة و النهایة

۱. السیرة النبویه، ج ۲، ص ۲۳۴؛ تاریخ الطبری، ج ۲، ص ۵۸۱-۵۸۲.
۲. تاریخ الطبری، ج ۲، ص ۵۸۶؛ البدایة و النهایة، ج ۴، ص ۱۲۱.
۳. الامکنة و المیاه، ج ۱، ص ۵۲.
۴. سبل الهدی، ج ۷، ص ۲۲۲-۲۲۳؛ وفاء الوفاء، ج ۳، ص ۱۲۴؛ تاریخ معالم المدینه، ص ۲۷۷.
۵. معجم البلدان، ج ۱، ص ۲۹۸-۲۹۹.
۶. السیرة النبویه، ج ۲، ص ۲۳۴-۲۳۵؛ سبل الهدی، ج ۵، ص ۶.
۷. حجاز در صدر اسلام، ص ۳۹۰.

۸. عیون الاثر، ج ۲، ص ۱۰۱.

۹. تاریخ معالم المدینه، ص ۲۷۷.

۱۰. مرآة الحرمین، ج ۱، ص ۴۲۸.

محبی‌الدين عبدالحميد، بيروت، دار الكتب العلمية، ۲۰۰۶ م.

على احمدى ميرآقا

چاه اُنس بن مالک: از چاه‌های قدیمی مدینه

چاه انس، در شرق مسجدالنبی، در مجاورت محله بنی جُدیله^۱، و در خانه انس بن مالک^۲ خادم پیامبر ﷺ از بنی عُدی بن نَجَّار خزرج، قرار داشت و در جاهلیت آن را با نام برود می‌شناختند.^۳ این چاه که از املاک پدر انس بود، در منابع متقدم، با نام انس^۴ و گاه با نام پدرش مالک^۵ معروف بوده و در قرون متأخر از آن، با نام‌هایی چون خضارم^۶ و رباطیه^۷ یا زناطیه^۸ یاد شده است.

چاه انس با آب شیرین و گوارای خود مورد استفاده مردم مدینه، در زمان سختی و قحطی، بود.^۹ گزارش‌هایی از نوشیدن آب این چاه توسط پیامبر ﷺ حکایت دارند. به روایتی،

۱. وفاء الوفاء، ج ۳، ص ۱۲۵.

۲. تاریخ المدینه، ج ۱، ص ۱۶۰.

۳. تاریخ المدینه، ج ۱، ص ۱۶۰؛ المعالم الاثیره، ص ۴۱.

۴. انساب الاشراف، ج ۱، ص ۱۹۹؛ الطبقات، ج ۱، ص ۵۰۳.

۵. مرآة الحرمین، ج ۱، ص ۴۲۸.

۶. وفاء الوفاء، ج ۳، ص ۱۲۵.

۷. سفرنامه‌های خطی فارسی، ج ۱، ص ۳۱۲.

۸. تاریخ المدینه، ج ۱، ص ۱۶۰.

فی التاریخ: اسماعیل بن عمر بن کثیر (۷۰۰-۷۷۴ق.)، بیروت، مکتبة المعارف، ۱۴۱۱ق؛ تاریخ الطبری (تاریخ الامم و الملوک): محمد بن جریر الطبری (۲۲۴-۳۱۰ق.)، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم، بیروت، دار احیاء التراث العربی؛ تاریخ معالم المدینة المنورة قديماً و حديثاً: احمد یاسین الخیاری (م. ۱۳۸۰ق.)، ریاض، مکتبه الملك فهد، ۱۴۱۹ق؛ حجاز در صدر اسلام: صالح احمد العلی، ترجمه عبدالمحمد آیتی، تهران، مشعر، ۱۳۷۵ش؛ سبل الهدی و الرشاد فی سیرة خیر العباد: محمد بن یوسف الشمس الشامی (م. ۹۴۲ق.)، به کوشش عادل احمد عبدالوجود و علی محمد معوض، بیروت، دار الكتب العلمية، ۱۴۱۴ق؛ السیرة النبویه: عبدالملک بن هشام (م. ۲۱۸ق.)، تحقیق مصطفی السقاء و عبدالحفیظ شبلی و ابراهیم الابیاری، بیروت، دار المعرفه، بی‌تا؛ عیون الاثر فی فنون المغازی و الشمال و السیر (السیرة النبویه): فتح‌الدین محمد بن سید الناس (م. ۷۳۴ق.)، به کوشش ابراهیم محمد رمضان، بیروت، دار القلم، ۱۴۱۴ق؛ مرآة الحرمین: ابراهیم رفعت باشا (م. ۱۳۵۳ق.)، قم، المطبعة العلمية، ۱۳۴۴ق؛ مرآة الاطلاع علی اسماء الامکنه و البقاع و هو مختصر معجم البلدان لیاقوت: صفی‌الدین عبدالمومن بن عبدالحق (م. ۷۳۹ق.)، به کوشش علی محمد البجاوی، بیروت، دار الجیل، ۱۴۱۲ق؛ المعالم الاثیره: محمد محمد حسن شراب، بیروت، دار القلم، ۱۴۱۱ق؛ معجم البلدان: یاقوت بن عبدالله الحموی (م. ۶۲۶ق.)، بیروت، دار صادر، ۱۹۹۵م؛ موسوعة العتبات المقدسه: جعفر الخلیلی، بیروت، الاعلمی، ۱۴۰۷ق؛ وفاء الوفاء باخبار دار المصطفی: علی بن عبدالله السمهودی (م. ۹۱۱ق.)، به کوشش محمد